

תהפוכות אזוריות במזרח התיכון

מרק הֶלֶר

אי־סדר גובר באזור

שלוש ההתפתחויות האזוריות הראויות ביותר לציון במהלך 2015 היו ניסוח הסכם הגרעין ('תכנית הפעולה המשותפת') בין איראן לחמש המעצמות וגרמניה, המעורבות הצבאית של ערב הסעודית במלחמת האזרחים בתימן והמעורבות הצבאית הרוסית במלחמת האזרחים בסוריה. מעבר להשלכות אפשריות של הסכם הגרעין על תכנית הגרעין האיראנית ועל תפוצת הגרעין במזרח התיכון – הוא מעלה גם חששות אשר ליכולתה של איראן להכתיב את סדר היום באזור. בדומה למעורבות הסעודית בתימן, גם את הסכם הגרעין האיראני יש לבחון מבעד לעדשה של תחרות גוברת בין המעצמות האזוריות – המבוססת על זהות, לא פחות מאשר על אינטרסים גיאוגרפיים. זוהי תחרות על השגת עליונות באזור שבו הכאוס הולך וגובר בשל התרופפות הממשל המרכזי במדינות אחרות, וכתוצאה מכך – ריבוי מעורבותם של שחקנים מקומיים בבריתות אזוריות שונות. ההתפתחות השלישית – מעורבותה הישירה של רוסיה במאבק בסוריה – היא איתות משמעותי לכך שהתחרות בקרב המעצמות העולמיות על השפעה ונוכחות במזרח התיכון חוזרת עתה במלוא עוצה – אותה תחרות שהגדירה את תפקידו הגיאוגרפי-אסטרטגי של האזור בפוליטיקה העולמית לאורך רוב שנותיה של המאה ה־20, ונדמה היה כי דעכה בעקבות סיום המלחמה הקרה.

בטווח הקרוב, אף אחת מההתפתחויות האלה אינה מתנגשת ישירות עם סדר היום הביטחוני של ישראל, אך לכולן יש פוטנציאל להשלכות משמעותיות עליה בטווח הארוך. במקביל להתגברות אי־הסדר האזורי, המאופיין בהתרבות שחקנים שאינם מוכנים או אינם מסוגלים לנהל דיאלוג ביטחוני רציונלי, התפתחויות אלה מדגישות את הסכנה

לכתיבתו של פרק זה תרמו: שלמה ברום, יואל גוז'נסקי, גליה לינדנשטראוס ואמילי לנדאו.

להסלמה מכוונת או שאינה מכוונת, כתוצאה מבריתות משתנות, ממשטרים שיעלו ויפלו ומעמימות אסטרטגית. מהלכים למיתון סיכונים אלה אינם בלתי־אפשריים, אולם נכון לסוף 2015, התנאים הדרושים לקידום מהלכים כאלה נראים בלתי־סבירים, ובכל מקרה אינם נתונים לחלוטין לשליטתה של ישראל.

המהומות בעולם הערבי, שפרצו בסוף 2010 בטוניסיה וכונו בראשיתן 'האביב הערבי', החלו בשורה של משברים ותסיסות מקומיות. הממד האזורי הבולט ביותר של התפרצויות אלה היה "אפקט ההפגנות", כלומר, ההשראה שעוררו מפגינים מתנגדי משטר ומורדים במדינה אחת בקרב קבוצות של מתנגדים ומורדים במדינות ערביות אחרות. כתוצאה מכך התפשט 'האביב הערבי' כמגפה מטוניסיה למצרים, ומשם ללוב ולתימן. אולם עד מהרה יצרו המשברים הפנימיים והיחלשות המשטר בחלק מהמדינות הערביות קרקע פורייה להתפרצותם של מאבקי כוח בין גורמים שונים – חלקם מדינתיים וחלקם תנועות אידאולוגיות. מאבקים אלה לבשו אופי מעורב. במובן אחד הם היו תחרויות קלאסיות בין מעצמות אזוריות על עוצמה והשפעה, אולם במקביל הם היו עימותים על רקע פערים בהשקפות עולם אידאולוגיות ואפילו בזהויות. מרכיב הזהות ב"משחק הגדול" התבלט יותר בשנתיים האחרונות, כשהוא מזין ומחריף עימותים אלימים בין שחקנים מקומיים בזירות השונות בכל האזור, ולעתים מביא להכפפת אינטרסים ושיקולים חומריים של שחקנים מסוימים, בעודו מיטיב עם אלה של שחקנים אזוריים אחרים.

שינוי זה עולה בקנה אחד עם המעורבות הצבאית הגוברת של שחקנים עולמיים במהלך 2015, לרוב בתגובה לאיום מצד דאע"ש ('המדינה האסלאמית'). כך למשל, נכון לסוף 2015 פועלים בסוריה כוחות איראניים ושלוחיה של איראן (חזבאללה ומיליציות שיעיות עיראקיות), כשהם שומרים על נוכחות רציפה בשטח כתמיכה במשטר אסד. כוחות קרקע ואוויר טורקיים התערבו לסירוגין, לכאורה כחלק מהקואליציה נגד דאע"ש, אבל בפועל על מנת לתמוך בטורקמנים או לפגוע בכורדים. גם כוחות אוויר אמריקאיים, צרפתיים, בריטיים, ירדניים, רוסיים וישראלים פעלו במרחב האווירי של סוריה, ארבעת הראשונים נגד דאע"ש, הרוסים נגד כל כוח המתנגד לאסד (לאו דווקא דאע"ש), והאחרונים – על מנת לשבש העברת נשק לחזבאללה, ומדי פעם גם כדי לתקוף מקורות ירי לעבר שטח ישראל, שהם בדרך כלל כוחות המשטר.

מלבד ישראל, לכל השחקנים החיצוניים הללו יש השפעה מסוימת על בעלי־בריתם או על בני־חסותם, והסכמה ביניהם יכולה הייתה לשפר את הסיכוי לאכיפתה של הפסקת אש או אפילו הסכם – אך רק אם השחקנים החיצוניים יוכיחו שבידיהם איום אמין שבכוחו לאלץ את "הצד" שלהם להסכים לויתורים מכריעים. למרות

שמועות חוזרות ונשנות על התקרבות מסוימת בין הכוחות החיצוניים סביב נוסחה משותפת שתיתן תפקיד מעבר זמני עבור אסד ותפקיד קבוע יותר עבור אלה שנדמה כי הוא מייצגם, נכון לסוף השנה אין עדויות רבות לכך – על אף העברת החלטה כללית ולא־מחייבת במועצת הביטחון של האו"ם – שאכן יש נכונות כלשהי מצד הגורמים החיצוניים להתפשר על האינטרסים הסותרים שלהם. לפיכך, השילוב של מעורבות גוברת, ישירה ובלתי־ישירה, מצד שחקנים אזוריים, לצד כניסת כוחות צבאיים מחוץ לאזור (אם כי לרוב כוחות אוויריים בלבד, למעט הקואליציה שמובילה איראן) העצימו את הכאוס באזור והעלו את הסיכון לעימות ולהסלמה, והקטינו עוד יותר את הסיכויים שהסכסוכים הפנימיים יסתיימו בפתרון מדיני מסוג כלשהו.

צירים אזוריים

במונחים של בריתות אזוריות, ניתן לזהות ארבעה שחקנים מקומיים מרכזיים. הראשון והמגובש ביותר הוא מכונה "ציר ההתנגדות" בהובלת איראן. לציר זה שלושה ממדים: הממד המדיני – שהוא השאיפה של איראן להפוך לשחקנית אזורית מובילה ובעלת השפעה דומיננטית בכל האזור; הממד העדתי – שמציב את איראן ככוח השיעי המרכזי, המגן ומקדם את האינטרסים של השיעים ובעלי־בריתם; והממד האידאולוגי – שהוא המחויבות "להתנגד" להשפעה ולנוכחות מערבית, במיוחד של ארצות הברית ("השטן הגדול") ושל בעלת־בריתה ישראל ("השטן הקטן").

הציר השני הוא של המדינות הסוניות הפרגמטיות בהובלת ערב הסעודית. גם לציר זה שלושה ממדים: המדינה הסעודית הנאבקת עם איראן על מנהיגות אזורית, במיוחד באזור המפרץ; העימות ההיסטורי של האסלאם הסוני עם השיעים, הלובר בערב הסעודית צורה קיצונית ווהאבית־סלפית; והממד המעשי של הבריתות הביטחוניות בין מדינות המפרץ למערב, ובמיוחד ארצות הברית, גם לנוכח נחישותה של איראן לבטל או לפחות לצמצם נוכחות מערבית במפרץ.

הציר השלישי הוא 'האחים המוסלמים' – תנועה שצמחה במצרים בשנות השלושים אך התפתחה מאז לכוח אסלאמיסטי כלל־אזורי מרכזי, בעל קשרים חשובים והשפעה בקטר ובטורקיה. הציר האחרון הוא תנועות הג'האד הסלפי, הפועלות בכל המרחב הערבי ובעולם המוסלמי. הבולטות שבהן בשנים האחרונות היו ארגון אל־קאעדה והנצר הנתעב יותר שלו – דאע"ש/המדינה האסלאמית'.

כאילו התמונה אינה מסובכת דיה, הרי למעט הציר הראשון, מדובר בבריתות בעלות לכידות רופפת ומרומזת בלבד שהיחסים ביניהן משתנים בהתמדה, ולא בישויות ממושמות ומגובשות היטב. בשנים האחרונות הן נלחמו בינן לבין עצמן, לרוב תוך

שימוש בנציגים מקומיים, כאשר ב־2015 הגיע מאבקן לשיאים חדשים של עוצמה. במחנה הג'האדיסלפי, לדוגמה, החריפו דאע"ש ואל־קאעדה את העוינות המילולית. לכאורה מדובר בהתנגשות על רקע טיעונים טקטיים, אך בפועל היא נסבה סביב שליטה על תמיכת הציבור ועל בסיסי תמיכה ייעודיים.

יתרה מכך, למרות שמחנה 'האחים המוסלמים' (טורקיה וקטר) והמחנה הסוני הפרגמטי בהובלת ערב הסעודית מתנגדים להשפעה איראנית ומחויבים לכוחות המתנגדים לאסד בסוריה, שני המחנות מצאו עצמם במריבה סביב ההתפתחויות במצרים. המחנה הראשון תמך בממשלת 'האחים המוסלמים' המצרית, שלזמן קצר החזיקה בשלטון לאחר הדחתו של חוסני מובארכ, ואילו המחנה השני תמך (וסייע) בהדחת הנשיא מוחמד מורסי ובדיכוי האסלאמיסטים שבא בעקבותיו, באמצעות הפיכה צבאית שהוביל הגנרל עבד אל־פתח א־סיסי. על רקע מציאות זו, מפליא לראות כיצד מצרים בראשותו של א־סיסי, למרות היותה שותפה "טבעית" לברית הסונית הפרגמטית, נוקטת גישה אמביוולנטית יחסית לאחרים לגבי מלחמת האזרחים בסוריה. בניגוד להתעקשות הסעודים ואיחוד האמירויות (וכן של טורקיה וקטר) על הדחת משטר אסד, מצרים רומזת שייתכן תפקיד מסוים עבור אסד בעתיד. ניתן אולי להסביר חוסר עקביות זה בעובדה שמצרים עצמה מהווה מטרה לגורמים סלפים־ג'האדיים התוקפים בחצי־האי סיני ובלב המדינה, לרבות פלגים של 'האחים המוסלמים', שחלקם נשבעו אמונים ליריב המר ביותר של אסד – דאע"ש, והכריזו על הקמת השלוחה המצרית של דאע"ש – וילאית סיני (מחוז סיני).

סכסוכים פנימיים, סכסוכים חיצוניים

סתירות וחוסר עקביות אלה מבהירים שלא ניתן להגדיר בצורה מתומצתת את הסיבה לכל סכסוכי הדמים באזור ואת חוסר היציבות בו כנובעים מדיכטומיה פשוטה בין הסעודים והאיראנים, או בין השיעים לסונים. אכן, בכמה מהזירות המקומיות דיכטומיה זו כמעט שאינה באה כלל לידי ביטוי. בלוב, למשל, מתנהלת מאז נפילת קדאפי ב־2011 מלחמת אזרחים תלת־צדדית, שבה מעורבים חילונים פרגמטיים הנתמכים על ידי מצרים, ערב הסעודית והאמירויות, גורמים מקרב 'האחים המוסלמים' ושחקנים ג'האדיסטיים המזדהים עם אל־קאעדה ודאע"ש (בנוסף לפלגים שבטיים שונים ומנהיגי כנופיות מקומיות). אולם מכיוון שאף אחד מהצדדים אינו בעל־ברית של איראן והאוכלוסייה השיעית בלוב זניחה, הדי 'האביב הערבי' בלוב ממשיכים להתגלגל ללא התייחסות לקו השבר המדיני־חברתי המרכזי הקיים במזרח התיכון.

אין זה המקרה במקומות אחרים באזור. סוריה היא לכאורה הבמה המרכזית שבה העימות בין ארבעת הצירים בא לידי ביטוי. איראן ושלוחיה/בני חסותה הלא־מדינתיים (חזבאללה ומיליציות שיעיות, אפגניות ועיראקיות) ממשיכים להרעיף על אסד מימון, נשק, אימונים וייעוץ בדמות הקמה והפעלה של מיליציות, ובעיקר באמצעות מעורבות ישירה בקרבות. מנגד, הציר הסוני הפרגמטי בהובלת הסעודים ותומכי 'האחים המוסלמים' (טורקיה וקטר) מהווה ברית יעילה במאבק לסילוק משטר אסד, תמיכה במורדים חילונים ו"מתונים" (קרי, 'האחים המוסלמים') ואפילו בגורמים ג'האדיסטיים מסוימים המתנגדים לדאע"ש. בינתיים, דאע"ש וג'בהת אל־נוסרה (ארגון המגדיר עצמו כזרוע הסורית של אל־קאעדה) נלחמים בכל השאר, וזה עם זה. הם אינם זוכים לתמיכה ישירה ממדינה כלשהי, בה בעת הם נהנים מתמיכת גורמים שונים בחלק ממדינות האזור, וממתנדבים המגיעים מכלל העולם המוסלמי. מעשי הביזה וההרס הבוטים של דאע"ש במזרח התיכון שזכו לפרסום רב, ומתקפות הטרור שביצע נגד יעדים שאינם מזרח־תיכוניים – באזור ומחוץ לו – הביאו להגברת הפעילות הצבאית הבינלאומית שלכאורה מכוונת נגדו (למרות שבפועל אין זה תמיד כך) – תחילה מצד וטורקיה, לאחר מכן רוסיה וצרפת, ובסוף השנה גם בריטניה. יחד עם משבר הפליטים המעמיד במבחן את יכולת המענה של אירופה ב־2015, גיבוש הקואליציה הבינלאומית נגד דאע"ש גרם לכך שמרבית תשומת הלב הזרה תתמקד בסוריה. אולם, אין זה אומר בהכרח שבינתיים שכחו עימותים מתמשכים אחרים, שגם הם מוגדרים על ידי קו השבר האיראני־סעודי/שיעי־סוני – נהפוך הוא.

המעורבות האזורית בסכסוך הפנימי בתימן הסלימה כאשר החות'ים השיעים פרצו את גבולות המעוזים הצפוניים שלהם וניסו להשתלט על כלל המדינה. הדחתו של הנשיא עלי עבדאללה סאלח שהחזיק בשלטון שנים רבות, כחלק מהפרק התימני של 'האביב הערבי', לא הצליחה לבסס סדר פוליטי בר־קיימא או להביא ליציבות, שלא התקיימה גם לפני כן. תוצאות הבחירות ב־2012 אותגרו בכוח ב־2014 כאשר המורדים החות'ים בצפון, שלפי הדיווחים שיתפו פעולה עם קציני צבא מנאמני סאלח, נכנסו לתוך הבירה צנעא, ובתחילת 2015 התקדמו דרומה ואיימו על עדן – שהייתה מקום המקלט של הנשיא הנבחר עבד רבו מנסור חאדי, לפני שנמלט לערב הסעודית. למרות שאין עדות לכך שאיראן דחפה במפורש את החות'ים לצאת למתקפה ב־2014, הרי זהותם השיעית וקשריהם עם איראן הביאו את הסעודים ואת שאר מדינות המפרץ הערביות לראות בהתפתחות זו חלק ממסע השתלטות איראני רחב יותר, ובחודש מארס הן הגיבו במתקפה אווירית גדולה מלווה בפעולות קרקעיות מוגבלות, שגרמו נזק כבד ואבדות רבות בקרב אזרחים. מבצע "סופה נחרצת" אמנם בלם את החות'ים

והדף אותם לאחר, וחוסר היכולת של איראן למנוע זאת חשף את מגבלות כוחה, אולם הוא לא הניב ניצחון חד-משמעי. ובזמן שהמלחמה נמשכה במהלך 2015, אל-קאעדה בחצי-האי ערב ניצל את העובדה שהגורמים האזוריים והבינלאומיים היו עסוקים במלחמה נגד החות'ים במערב המדינה כדי להרחיב את נוכחותו במרכז ובמזרח – מקומות שבהם גם דאע"ש החל להראות סימנים של פעילות.

המשמעות היא שגם איראן וגם ערב הסעודית נגררו לעימות מקומי באמצעות שלוחיהם או בעלי-בריתם המקומיים, ובשל המסגרת הדו-קוטבית הכוללת של ההתפתחויות האזוריות – נאלצו להתחייב למהלכים שמנעו שיתוף פעולה במענה לסוגיות המהוות אינטרס משותף. במילים אחרות, תימן היא עדות נוספת לחוסר העקביות ולסתירות המאפיינים את השינוי שעובר האזור, גם אם לא ניתן לזהות בו בבירור דינמיקה, כיוון או מובן של התהוות סדר חדש.

מובן שלא כל השחקנים האזוריים נגררו לתוך המערכת הארבע-צדדית של בריתות וצירים. דוגמה בולטת אחת היא ישראל, שתפורט בהמשך. דוגמה נוספת היא הכורדים, שלהם כל הסיבות לשאוף לממש את מלוא כוחם, אולם חסרים להם סממני זהות או אמונות אידאולוגיות שעשויים היו לכלול אותם באחד מהצירים האזוריים. ההתנהלות והמדיניות של הכורדים משקפות בבירור את הסתירות הטמונות בתהליך שינוי חסר כיוון מובחן. מצד אחד, הכורדים הצליחו לצאת ממצב שבו הם מהווים נשוא בפוליטיקה המזרח-תיכונית ולהפוך לנושא פוליטי בזכות עצמם. תהליך זה החל בהיחלשות השלטון המרכזי בעיראק בזמן מלחמת המפרץ הראשונה, הואף אחרי מלחמת המפרץ השנייה וקיבל תנופה נוספת מהתפוררות מסגרת המדינה המוכרת בעיראק ובסוריה. נראה כי התפתחויות אלה, לצד התפיסה שהכורדים הם הכוח האמין והיעיל ביותר בלחימה בדאע"ש, מבשרות את הגעתה של "השעה הכורדית", כלומר, שרשרת של נסיבות שיאפשרו לכורדים להשיג לעצמם את העצמאות המיוחלת, לפחות בצפון-עיראק. אפילו בצפון-סוריה הצליחו הכורדים לחזק את מעמדם, ובתמיכת כוחות אוויר אמריקאיים הם הנחילו כמה תבוסות קשות לכוחות דאע"ש בקובני ובתל-אביב (וכן בסנג'אר שבעיראק). ביולי הצליחו לאחד שלוש מובלעות שונות בין קמישלי לקובני, וכבר הכריזו על אוטונומיה בהן. תרחיש מבטיח אף יותר מבחינתם יהיה איחוד של 'הממשלה האזורית של כורדיסטן' בצפון-עיראק עם המובלעות האוטונומיות בצפון-סוריה. צמיחתה של מדינה כורדית עצמאית תהיה הביטוי החזק ביותר לקריסה הגיאוגרפית של הסכם סייקס-פיקו, שעליה הצהיר דאע"ש ב-2014 (כאשר השתלט על עמדות בגבול בין עיראק לסוריה), ותעיד יותר מכל על תהליך השינוי שעובר האזור.

אולם לפי שעה, תהליך השינוי אינו נרחב דיו כדי לבטל את כל המגבלות על חופש התמרון של הכורדים. כמה מהכוחות האזוריים שבלמו את שאיפות הכורדים לאורך ההיסטוריה ממשיכים לעשות זאת. כוחות אלה כוללים את הטורקים ואת האיראנים. הראשונים חידשו את המתקפות שלהם נגד המחתרת הכורדית (PKK) בטורקיה ובצפון-עיראק, בעקבות קריסת תהליך השלום הטורקי-כורדי ביולי. איראן, עקב תפקידה המרכזי בלחימה נגד דאע"ש בעיראק, הגבירה את השפעתה שם, לרבות באזורים שתחת שליטת 'הממשלה האזורית של כורדיסטן'. כמו טורקיה, גם איראן חוששת שתביעות תקיפות יותר המביעות את השאיפות הכורדיות לעצמאות בעיראק או בסוריה יחלחלו לשטחיה המאוכלסים בכורדים. זאת ועוד, האהדה המערבית הגוברת לכורדים לא תורגמה תמיד לתמיכה חומרית, וכורדים רבים פירשו את אדישות המערב למתקפותיה של טורקיה על עמדות כורדיות בצפון-עיראק כתמורה להרשאה שקיבל המערב להשתמש בבסיסי האוויר בטורקיה כדי לתקוף את דאע"ש, כלומר, מקרה נוסף שבו המערב בוגד בכורדים. כמו כן, איום דאע"ש הביא את 'הממשלה האזורית של כורדיסטן' לנטוש, ולו באופן זמני, את כוונתה לקיים משאל עם על עצמאות, אולי משום שמתקפות דאע"ש או אחיזתו של הארגון בצפון-עיראק הביאו מספר רב של תושבים שאינם כורדים להימלט לכורדיסטן וכך לשנות את אופיו הדמוגרפי של האזור. לבסוף, חוסר אחדות בקרב הכורדים מקשה עליהם לפעול כישות מלוכדת בפוליטיקה הבינלאומית והאזורית גם יחד. ניתן, אם כן, לראות כיצד הצליח תהליך השינוי האזורי להתקדם במידה מספקת על מנת לאפשר לכורדים לקבל תפקיד אוטונומי יותר מאשר בעבר, אך לא במידה שתאפשר להם למלא תפקיד של משתתף מדינתי לגיטימי במערכת האזורית המתפתחת.

ביטחון ישראל והסיכויים לשיתוף פעולה אזורי

אירועי 2015 נטו לרוב לחזק את התחושה שאי-סדר, אלימות וחוסר ביטחון באזור נמצאים במגמת התעצמות. האטה או עצירה של מגמה זו ואפילו היפוך כיוון אינם בלתי-אפשריים, אולם אלה יחייבו את השחקנים המובילים במזרח התיכון לבצע לפחות שינוי מדיניות אחד מבין שניים מרכזיים, ואולי אף את שניהם. הראשון הוא מעין הפגת מתיחות (דטאנט) שתושג בין איראן לערב הסעודית (כמייצגת את המדינות החברות במועצה לשיתוף פעולה במפרץ, ה-GCC). לנוכח ההשפעה הגדולה של קרע מדיני/אידאולוגי/גיאואסטרטגי זה על הדינמיקה האזורית, הרי כל הקלה במתיחות בין הצדדים תרמוז על סבירות רבה להורדת המתח בכמה מזירות העימות האזוריות האחרות. למרות העמדות הסותרות של ערב הסעודית ואיראן בכל נושא כמעט, שתיהן

הפגינו בעבר מידה מספקת של פרגמטיות, שאפשרה תיאום מסוים כאשר הנסיבות חייבו זאת. ואכן, ניתן היה לראות סימנים כלשהם, אינסטרומנטליים אמנם, להפשרת היחסים בין איראן לבין כמה ממדינות המפרץ, בעקבות בחירת חסן רוחאני לנשיאות איראן ב־2013 והשגת שני הסכמי הגרעין – הסכם הביניים ב־2014 ותוכנית הפעולה המשותפת ב־2015. סימנים אלה באו לידי ביטוי בהצהרות פייסניות מצד מנהיגים בכירים משני עברי המפרץ, במפגשים ובביקורים רמי־דרג הדדיים, ובחתימה על הסכמים בכמה נושאים. על יסוד כל אלה ניתן לשער ששני הצדדים פתחו דף חדש ביחסי החשדנות ההדדית ביניהם. כל התקדמות נוספת בתהליך הפיוס תניב השפעה חיובית על המצב בסוריה, הודות להעלאת הסיכוי לסוג כלשהו של הסדר על אודות העברת השלטון ו/או שלטון משותף, שיוכל לעצור את שפיכות הדמים ואת ההרס המתמשך בסוריה. הסדר כזה יוכל גם לשפר את התנאים בעיראק, לאחר שערב הסעודית ואיראן כבר תיאמו בחשאי את הדחת ראש הממשלה נורי אל־מאליקי ב־2014 ואת בחירת יורשו, חיידר אל־עבאדי, הפייסני יותר. תיאום סעודי־איראני בסוריה ובעיראק יוכל לשדרג את המערכה נגד דאע"ש – ארגון ששתי המדינות תופסות כאיום. לבסוף, תיאום כזה עשוי לסייע לבלום ולפתור את המשבר בתימן, ולקדם הבנות בנוגע לסדר מדיני יציב יותר בלבנון.

למרות היתרונות הפוטנציאליים הברורים שהפגת המתיחות בין איראן לערב הסעודית תביא לשתייהן ולאזור בכללותו, שני הצדדים ממשיכים לפעול על בסיס של חשדנות ועוינות הדדית, ודומה שהדרך לפיוס היסטורי ביניהם ארוכה מאי־פעם. אם שתי המדינות לא יצליחו להתגבר על פערים עדתיים־אידאולוגיים כבדי־משקל, על אינטרסים מנוגדים ועל איבה היסטורית, נראה ששתייהן נידונו לעוינות מתמשכת. ייתכן שאיראן מעוניינת לשפר את קשריה עם מדינות המפרץ כחלק ממהלך רחב יותר אשר ישים קץ לבידודה הבינלאומי, ומדינות המפרץ עשויות להשתכנע שכדאי להשלים במידה מסוימת עם מי שהיא ללא ספק מעצמה אזורית עולה ממזרח, בייחוד לנוכח צמצום אפשרי של פעילות אמריקאית באזור. אולם ספק אם הצורך בתיאום טקטי יספיק כדי להתגבר על משקעי העבר הכבדים, ולהביא לשינוי אמיתי בדינמיקה המניעה את הפוליטיקה האזורית. כך או כך, בשינוי כזה לא יהיה לישראל כל תפקיד. ישראל עשויה לקדם סוג אחר של שינוי באמצעות פעילותה, אם כי אפילו במקרה זה, יכולתה לחולל שינוי תהיה מוגבלת. הכוונה היא לתיאום/ייעוץ ביטחוני אזורי. המצב הנוכחי של אי־סדר השורר במזרח התיכון יצר מערך חדש של אינטרסים מדינתיים ותת־מדינתיים מורכבים וצולבים. התוצר הבולט של מצב זה הוא החרפת המתחים והמחלוקות בין מדינות ערב הסוניות הפרגמטיות לבין איראן ושלוחיה, ובין

לבין ארגוני ג'האד סלפי דוגמת אל-קאעדה ודאע"ש. כמה מהמדינות הסוניות האלה חשות מאוימות גם בשל מתחים פנימיים.

בדומה לכורדים, גם לישראל אין קרבה טבעית לאף אחד מהצירים בפוליטיקה האזורית, ועם שאר השחקנים במזרח התיכון היא חולקת אף פחות סממני זהות. הכורדים הם לפחות מוסלמים סונים. אופייה והגדרתה של ישראל כמדינת היהודים פירושם שהיא נותרת בודדה לחלוטין מבחינת דת, שפה, זהות אתנית ומסורת תרבותית. בה בעת, ישראל היא כוח מדיני-צבאי בולט באזור ואינטרסים גיאוגרפיים חופפים אפשרו בעבר סוגים מסוימים של דיאלוג ביטחוני חשאי (חילופי מודיעין והערכות) ושיתוף פעולה מבצעי, במיוחד בינה לבין מה שמכונה המדינות "הפריפריאליות" (אלה שבשולי הליבה הערבית האזורית) ועם גורמים תת-מדינתיים שאינם ערבים ו/או שאינם מוסלמים, וכן עם ממלכת ירדן ומצרים.

במרבית המקרים, תוכנו הממשי של דיאלוג כזה והמידה שבה זכה להכרה מפורשת נותרו מוגבלים ביותר, במיוחד מצד מדינות ערב, בשל הזדהותן העמוקה עם הפלסטינים ועוינותן הידועה כלפי ישראל. אולם, חמש שנים של מהומות 'האביב הערבי' ואיבה מתגברת בין האיראנים לסעודים ובין השיעים לסונים יצרו אינטרס ברור יותר המשותף לישראל ולערבים הסונים – לבלום את הציר השיעי בהובלת איראן. הסכם הגרעין שנחתם ב-2015 אף העלה חששות נוספים בנוגע לפוטנציאל המוגבר של איראן להפוך למעצמה הגמונית. עוצמת החשש מקבלת ביטוי ברור, לא רק בתגובות הסעודים לאירועים בתימן – פעולה צבאית מתמשכת בקנה מידה בלתי-אופייני בגודלו שלא תואמה מראש עם ארצות הברית – אלא גם בלהיטות שבה מיהרו שאר מדינות המפרץ (ומדינות ערב הסוניות הרחוקות יותר) לספק למערכה הצבאית סיוע חומרי, או לפחות תמיכה מדינית/דיפלומטית בלתי-מסויגת.

על פי חלק מהפרשנים, הדאגה בנוגע לאיראן עשויה למתן חלק מההתנגדות הערבית המסורתית לקיים דיאלוג ביטחוני גלוי עם ישראל. ניתוח כזה נתמך באירועים כגון הפגישות הפומביות שערך הנסיך הסעודי טורקי בן פייסל עם אישים ישראלים וראיונות בתקשורת הישראלית, וכן בהסכמת איחוד האמירויות לאפשר מינוי נציג דיפלומטי ישראלי לסוכנות הבינלאומית לאנרגיה מתחדשת, שמושבה באבו-דאבי. התפתחויות אלו מלמדות כי ייתכן שקיימת נכונות רבה יותר מאשר בעבר לתיאום ולשיתופי פעולה אד הוק עם ישראל, אך עדיין אין בכך כדי לבשר על תמיכה ערבית במנגנון ביטחוני אזורי מקיף, ממוסד ורשמי שבו תהיה ישראל שותפה לגיטימית, או על זניחת העמדה הערבית ההיסטורית, הדוחה כל "נורמליזציה" עם ישראל – כל עוד לא נעשה מהלך

משמעותי כלשהו בסוגיה פלסטינית, בדומה למהלך שאפשר בזמנו לירדן "לצאת מהארון" בעקבות הסכם אוסלו ב-1993, ולחתום על הסכם שלום רשמי עם ישראל. מובן שמדינות בעלות אינטרסים ותפיסה אזורית דומים, ובכלל זה ישראל, יכולות להרחיב את היקף הדיאלוג ביניהן. די באירועי השנים האחרונות כדי לעודד אותן לכך ומדיניות ישראלית שונה בסוגיה הפלסטינית, גם אם הצהרתית בלבד, עשויה להאיץ את נכונותן של המדינות הערביות הסוניות, שכבר מפגינות נטייה לכך, לעשות צעדים נוספים בכיוון. עם זאת, על מנת שהצדדים ינועו משיתוף פעולה אינסטרומנטלי הסמוי מן העין לעבר חזון שאפתני ביותר של בקרת נשק וביטחון אזורי, מהסוג שהחל טרם זמנו בשנות התשעים, תידרש פריצת דרך מוחשית בסוגיה הישראלית-פלסטינית. ישראל תוכל לחולל זאת באמצעות מהלכים חד-צדדיים מרחיקי-לכת, אך אין כמעט מי שמצפה ממנה לצעד כזה. לכן, כל פריצת דרך היסטורית עם העולם הערבי תהיה תלויה בהסכם ישראלי-פלסטיני שיושג במשא ומתן. במילים אחרות, חרף המהומות והסדרים החדשים המתחוללים באזור מאז פרוץ 'האביב הערבי', הסוגיה הפלסטינית ממשיכה להטיל צל כבד על רשת הקשרים הביטחוניים והמדיניים של ישראל עם שאר מדינות המזרח התיכון, ובניגוד לסוגיות אחרות – ובמובן זה, לפחות, לא חל כל שינוי.